

PAGAMINTI TAM, KAD PANAUDOTUM? KELETAS NEŽINOMOS BRONZINĖS LIEJIMO FORMOS (DOVILAI, KLAIPĖDOS R.) REIKŠMIŲ

AGNĖ ČIVILYTĖ

Praeitį tyrinėjanti mokslų ypatumas yra vieno ar kito kultūrinio veiksnio rekonstrukcija, jo interpretacija bei išskelimas į nūdieną. Priešistorės kūrimas valdomas artefaktų, nes šie savo egzistencija parodo, jog praeitis buvo. Kokia ji, gali spręsti kiekvienas lakios fantazijos žmogus, nes apžiūrinėdamas įdomų daiktą muziejaus vitrinoje jis savaime susikurs savą jo praeities funkcijos versiją. Archeologas ne tik žiūri į vitrinas ir fantazuoja, bet pats ieško praeities artefaktų, o juos atradęs dėlioja į stalčius, kuriuos vėliau pavadina dėsniais. Kiekvienas stalčius atitinka atskirą praeities tarpsnį, o dėsningumas atspindi jame buvusių veiksmų kontekstus. Taip gimsta, regis, sklandi ir įtikinama archeologinė istorija. Kol atrandamas naujas netikėtas artefaktas. Sensacijų atradimai archeologijoje parodo šio mokslo dinamiškumą – juk jų dėka keičiamos senos teorijos, patvirtinamos arba paneigiamos hipotezės bei kuriamos naujos praeities rekonstrukcijos. Klausama, kaip ir kodėl vienas ar kitas artefaktas galėjo atsidurti atitinkamoje aplinkoje, ir bandoma surasti atsakymą, sukuriant dar vieną praeities modelį. Neretai toks atsitiktinis atradimas verčia visai kitaip pažvelgti į manomus veiksmus ir atveria kelius naujoms interpretacijoms bei diskusijoms, o kartu ir kultūrinių derinių tam tikrame praeities tarpsnyje specifikai atskleisti.

Šis straipsnis kaip tik ir yra tokio archeologinio atsitiktinumo pavyzdys. Jame aprašoma iki šiol nepublikuota bronzinė kirvio liejimo forma, aptariamą jos radimo aplinkybės žvelgiant į regioninį bei europinį kontekstą. Keliami metalurgijos intensyvumo bronzos amžiuje

klausimai ir tokiu būdu bandoma nustatyti šios liejimo formos funkciją bei reikšmę. O visa tai apžvelgus, kalbama apie tam tikrų kultūrinių bronzos amžiaus fenomenų apraiškas Rytų Pabaltijyje, kurios dėl tolesnių tyrinėjimų gali tapti vis ryškesnės.

Nežinoma bronzos amžiaus liejimo forma iš Lietuvos Berlyno muziejuje

Vartydama Berlyno priešistorės muziejaus archyvo¹ knygas, pastebėjau jose retą dalyką – kirvio liejimo formos eskizą ir įrašą „Dawillen, Kr. Memel“. Deja, daugiau jokių nuorodų nei apie formą, nei iš ko ji buvo pagaminta knygoje nebuvo. Žinodama, jog tokio tipo liejimo formų Lietuvoje ir Pabaltijyje nėra rasta, nedelsdama pasidomėjau šiuo radiniu². Štai kas rašoma 1939 m. balandžio 13-os dienos dokumente³:

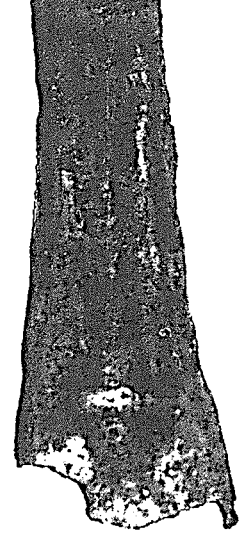
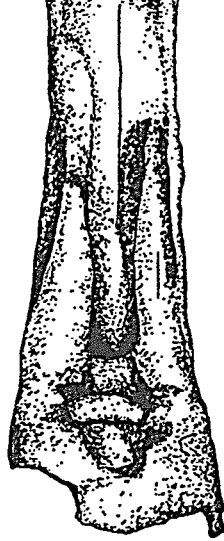
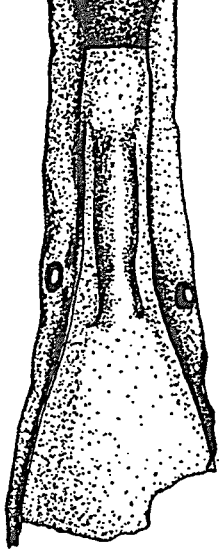
„*Bronzene Gussform, Dawillen, Kr. Memel. Herr Otto Frick (Berlin) bietet dem Museum die Hälfte einer bronzenen Gussform zum Preise von 150–DM an. Das Stück ist von ihm vom Jahre 1923 im Tausch gegen ein Stück Kupfer erworben worden. Der Vorbesitzer hat es im alten Flussbett der Minje bei Dawillen (Memelland) gefunden.*“

Taigi iš įsigijimo dokumento paaiškėja, kad į Berlyno muziejų pateko bronzinė liejimo forma iš Lietuvos, Dovylių vietovės, Klaipėdos apskrities. Ji buvo inventorizuota numeriu Ia 3648 ir padėta į muziejaus saugyklas. Tikriausiai jai teko jose išgulėti nepastebėtai ilgiau nei šešiasdešimt metų, antraip ji neabejotinai būtų pasirodžiusi archeologinėje literatūroje. Daugelis muziejaus inventori-

¹ Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz, Museum für Vor- und Frühgeschichte.

² Nuoširdžiai dėkoju muziejaus archyvo direktoriui p. Horstui Junkeriui už leidimą rašant daktaro disertaciją naudotis archyvo medžiaga bei muziejaus direktoriui p. prof. Wilfried'ui Menghinui už sutikimą ją publikuoti.

³ Nr. 38039, IA1/Bd. 6.

1 pav. Bronzinė liejimo forma iš Dovilų, Klaipėdos r. M 1:2.
A. Čivilytės pieš.

nėse knygoose minimų radinių dingo karo sumaišties metu, o forma liko, taigi man buvo suteikta galimybė ją apžiūrėti ir aprašyti.

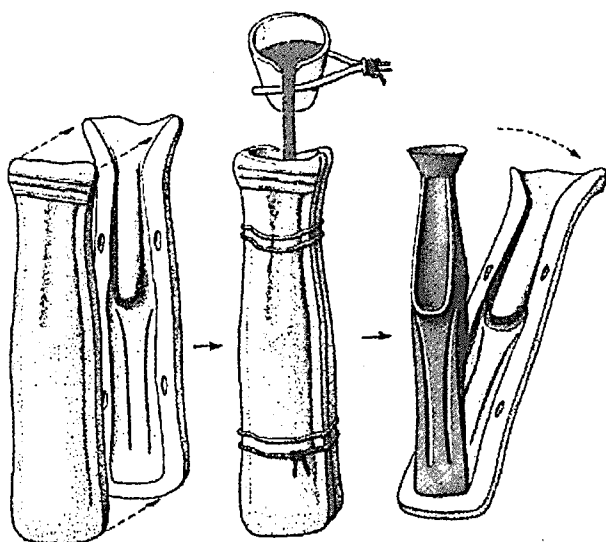
Dovilų miestelis yra 15 km į rytus nuo Klaipėdos, 4 km į pietus nuo Gargždų, dešiniajame Minijos krante. 2 km į pietvakarius nuo Dovilų, dešiniajame Minijos krante, yra Pelutės kalnu arba Muškalniu vadinamas piliakalnis, juosiamas Minijos ir šaltiniuotų pelkių. Jo aikštelėje esama kultūrinio sluoksnio (Kviklys, 1992, p. 664; LAA II, p. 53 ir t., Nr. 152). Žinoma, kad Dovilų apylinkėse, būtent apie Šernų kaimą, esantį 5 km į pietvakarius nuo Dovilų, laukuose rasti akmens ir bronzos amžiaus dirbiniai, o miške yra didelis akmuo (Kviklys, 1992, p. 665). Deja, pirminiuose šaltiniuose aprašomas tik Dovilų piliakalnis, o jokie kiti radiniai nėra minimi (Bezenberger, 1892, p. 142 ir t.; Hollack, 1908, p. 25). Šiandien žinoma, kad netoli Dovilų abiejuose upės krantuose yra keletas svarbių bronzos amžiaus radimviečių: minėtieji Šernai (bronzinė dievuko statulėlė) bei Gedminai, esantys kitoje Minijos pusėje, priešais Dovilus (Gedminų lobis). Be to, paminėtinos yra Gerduvėnų bei Utrių vietovės, kuriose rasta bronzinių įmovinių kirvelių (Григалавичене, Мряквичнос, 1980, с. 5, рис. 1).

2 pav. Bronzinė liejimo forma iš Dovilų, Klaipėdos r. M 1:2.
A. Čivilytės nuotr.

Berlyno muziejuje saugoma tik viena Dovilų liejimo formos dalis. Be abejonės, būta ir antrosios, nes ji priklauso vadinamosioms dvipusėms daugkartinio naudojimo liejimo formoms. Tokių formų dalys tiksliai atitinka viena kitą. Sudėjus jas kartu negatyvo principu ir surišus abi dalis virvele, buvo galima pradėti lieti dirbinį. Siekiant stabilumo, abi formos pusės būdavo suspaudžiamos ir sujungiamos vienoje jų esančiais kištukais, kurie ir yra daugkartinių liejimo formų skiriamasis bruožas (3 pav.). Dovilų formos negatyvinę pusę galima būtų pažinti pagal identišką liejamo kirvio išpaudą bei atitinkamai išsidėčiusias kištukų duobeles.

Aptariama liejimo formos dalis yra 19 cm ilgio. Jos vidinės pusės viršuje yra piltuvėlinė įduba, į kurią buvo pilamas metalas, o kraštuose – du asimetriškai išsidėstę kištukai. Formos išorinė pusė stipriai išgaubta, be to, ji turi ąselę. Jos dėka sustingus metalui būdavo lengviau atskirti abi liejimo formos puses. Dovilų liejimo formos platėjanti apačia yra nulaužta. Lūžių paviršius, kaip ir visas dirbinys, padengtas tos pačios žalsvai rusvos spalvos patina, o tai rodo, jog jie nėra nauji. Greičiausiai forma buvo sulaužyta tuo metu, kai ji dar buvo naudojama⁴. Ši liejimo formos pusė sveria 494 gramus.

⁴ Naujausioje archeologinėje literatūroje aprašant bronzinius dirbinius ypač daug dėmesio skiriama jų defektams bei lūžių ypatumams. Detalūs artefaktų lūžimo vietų tyrimai parodė, jog jie tik retais atvejais galėjo būti praktinio naudojimosi pasekmė (vok. *profaner Bruch*). Pastebimi artefaktų lūžių dėsningumai veikiau byloja apie tikslingą jų sulaužymą (vok. *intentioneller Bruch*) dar nesibaigus, o dažnai ir net neprasidėjus praktinei jų funkcijai (išsamiai apie tai su literatūros apžvalga žr. Sommerfeld, 1994, p. 24 ir t.; Hanscn, 1995, p. 74; Čivilytė, 1997, p. 229 ir t.; Maraszek, 1998, p. 94 ir t.). Skiriant šiuolaikinį dirbinio lūžį (vok. *rezenter Bruch*) nuo senojo (vok. *antiker Bruch*), sutartinai remiamasi lūžio paviršiaus spalva: jei paviršius nėra padengtas patina, vadinasi, lūžis yra naujas.

3 pav. Liejimo proceso metalinėje formoje rekonstrukcija. Pagal Bronzezeit: Saalführer. Museum für Vor- und Frühgeschichte Berlin, p. 31.

Pirminė Dovelų liejimo formos paskirtis ir jos reikšmė Europos bei Rytų Pabaltijo⁵ kontekste

Nūdienos archeologui jau tapo aišku, jog kiekvienas jo tiriamas objektas įkūnija daugybę praeities pasaulio sferų, kurias nuspėti galima tik tą objektą perkėlus į skirtingus jo supratimo lygmenis. I. Hodderis tai vadina prasių dariniais (Hodder, 2000, p. 29). Teigdamas, jog objektų vertinimas neišvengiamai turi būti paveiktas

prielaidų, jis sako: „Netgi tai, kad pavadiname daiktą kirviu, reiškia, jog darome prielaidą, kad žmonės praeityje matė jį taip, kaip ir mes matome šiandien – kaip daiktą, naudojamą medžiams kirsti“ (Hodder, 2000, p. 41). Vadinasi, kirviui, pasak I. Hodderio, įperšama nekritiška jo funkcijos definicija, o juk neįmanoma kalbėti apie funkciją, atsiejus ją nuo įsivaizduojamų prasių ar vaizdinių srities. Taigi archeologinis objektas gali turėti daugiasluoksnią savo funkcijos istoriją.

Pirminė Dovelų liejimo formos paskirtis, be abejonės, buvo kirvių liejyba. Eksperimentiniai tyrimai parodė, jog naudojant vieną bronzinę liejimo formą buvo galima pagaminti net iki 100 dirbinių, tuo tarpu akmeninėms formoms toks kiekis nebuvo įmanomas, nes jos neatlaikydavo bronzai išlieti reikalingos aukštos temperatūros⁶ (Drescher, 1957, p. 74; Hansen, 1993, p. 77; Blažek, Hansen, 1997, p. 34). Paprastai labai sunku surasti atitinkama liejimo forma pagamintus dirbinius⁷, o jei ir pavyksta, tai tik išimtiniais atvejais. Dažniausiai tai būna lobiai, kuriuose kartais aptinkama net keli šimtai vienodų dirbinių⁸, nors pasitaiko ir retų išimčių atrasti du identiškus artefaktus⁹. Tačiau tokie serijinės gamybos pavyzdžiai vis dėlto kelia daugybę klausimų. Pirmiausia, net jei ir įmanoma identifikuoti dirbinius, gamintus naudojant vieną ir tą pačią liejimo formą, lieka paslaptis, ar toji forma buvo molinė, akmeninė, ar bronzinė¹⁰. Atrodytų, jog šis klausimas nekeičia dirbinių gamybos principo esmės, bet nuostabą kelia tai, kad bronzinių dirbinių yra žymiai daugiau nei pačių liejimo formų. Bronzinės formos yra ypač retos, nes jų per visą bronzos amžių Europoje tėra žinoma apie 150 (Hansen,

⁵ Vartojant Rytų Pabaltijo sąvoką, turimas omenyje Aleksiejaus Luchtano ir Raimundo Sidrio straipsnyje apibrėžtas geografinis regionas (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 15 ir t.).

⁶ Varis liejamas 1083°C temperatūroje, tuo tarpu bronzai (vario ir alavo lydinys) reikalinga 1000°C temperatūra. Nors akmeninėms liejimo formoms buvo naudojamos vertingos akmens rūšys, jos dažnai suskildavo, tačiau nebūdavo išmetamos, priešingai – įvairiais būdais pataisomos ir vėl naudojamos (Novotná, 1970, p. 101).

⁷ Ar bronziniai dirbiniai yra kilę iš vienos ir tos pačios liejimo formos, galima nustatyti pagal jų skerspjūvius įvairiose dirbinio vietose (Laux, 1998, p. 27). Žinoma, jog tai patvirtina ir visiškai vienodos dirbinių formos.

⁸ Tokio masinės apimtios lobio pavyzdys galėtų būti Miuncheno–Luitpoldparko (Bavarija) lobis, kuriame rasta per 500 žiedinių bronzos lydinių, sveriančių 85 kg, ar Dieskau (Saksonijos–Anhaltas) lobis, į kurį, be daugybės kitokių dirbinių, buvo sudėti 293 atkraštiniai kirviai (Bronzezeit, 1994, p. 38; pav. 31; Brunn, 1959, p. 56, pav. 20–23). Tokie lobiai dažniausiai yra ankstyvojo bronzos amžiaus, datuoti paskutiniaisiais trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. šimtmečiais – pirmąją antrojo tūkstantmečio pr. Kr. pusę. Vėlyvesniems bronzos amžiaus laikotarpiams taip pat būdingas dirbinių multiplikavimas. Pavyzdžiui, Franklebens (Saksonijos–Anhaltas) lobyje, datuojamame viduriniojo bronzos amžiumi, buvo rasti 237 pjautuvėliai, kurių nemaža dalis nulieti naudojant vieną ir tą pačią formą (Brunn, 1958, p. 1 ir t.). Tačiau jau nuo viduriniojo bronzos amžiaus išryškėja kita tendencija: lobiuose randami gausūs to paties tipo dirbiniai vis dėlto yra kilę iš skirtingų liejimo formų. Pavyzdžiui, Sabenice (Čekija) lobyje, kuriame buvo rasti 91 kirviai su užlanktais (vok. *Lappenbeile*), nebuvo nė dviejų vienoje ir toje pačioje liejimo formoje pagamintų egzempliorių (Hansen, Blažek, 1997, p. 34 ir t.).

⁹ Pavyzdžiui, Unėtičės kultūrai skirtinas Griefstedto (Tiuringija) lobis, kuriame kartu su dviem žiediniais lydiniais, apyranke bei atkraštinio kirveliu rasti du masyvūs identiški ornamentuoti kirviai (Maraszek, 2001, p. 160).

¹⁰ Nors Hansas Drescheris savo eksperimentais įrodė, kad molinėse ar akmeninėse formose pagamintų bronzinių dirbinių paviršius yra padengtas mažais grūdėtais nelygumais, o bronzinėse formose – daugybę plonų raukšlelių, jų kilmę nustatyti trukdo intensyvi korozija bei stiprus patinavimas (Drescher, 1957, p. 60; Laux, 1998, p. 36).

1993, p. 77). Beveik visos jos skirtos kirviams gaminti¹¹. Taigi antroji problema kyla iš pirmosios: kodėl būtent bronzinių liejimo formų randama tiek mažai, nors jų efektyvumas bronzos amžiuje buvo pats didžiausias?

Technologiniu požiūriu atsakymas į šiuos klausimus gali būti nesunkiai rastas: bronzinių liejimo formų retumas paaiškinamas būtent jų pranašumu, palyginti su kitomis formomis. Juk tokiam pačiam dirbinių kiekiui pagaminti jų reikėjo kur kas mažiau nei molinių ar akmeninių. Kitas svarbus aspektas, kuriuo paprastai paaiškinamas tam tikrų bronzinių dirbinių (taip pat ir liejimo formų) retumas, yra jų materialinė vertė – netekusį savo pirminės funkcijos dirbinį buvo galima panaudoti kaip žaliavą naujam gaminti. Bet tai tik praktinis bronzinių liejimo formų funkcijos paaiškinimas. Įtraukiant Dovilų liejimo formą į bendrą europinį kontekstą, atsiskleidžia keletas esminių bruožų, išryškinančių jos unikalumą bei svarbą.

Tačiau pradėdant kalbėti apie kitas įmanomas Dovilų liejimo formos reikšmes, reikėtų pasidomėti jos funkcinėmis savybėmis. Visų pirma svarbus Dovilų formos kilmės klausimas, nes tik tuomet galima sužinoti, ar ji buvo naudota vietiniams kirviams gaminti. Šiam tikslui archeologinėje literatūroje taikomas kartografavimo metodas. Pagrindinis jo principas yra liejimo formų bei dirbinių tipų teritorinio paplitimo suluginimas. Jei liejimo formos randamos tokio paties tipo dirbinių paplitimo arealuose, neabejojama jų lokaline kilme. Priešingu atveju kalbama apie importą¹². Turint omeny, kad Dovilų liejimo forma yra bronzinė, tikėtinas nemažas to paties tipo kirvių skaičius jos radimo vietos apylinkėse. Įsidėmėtina, kad nei Lietuvos, nei visam Rytų Pabaltijo regionui nėra būdinga serijinė gamyba. Tai puikiai matyti iš bronzinių kirvių tipologijos, kuriai dėl kirvių formų įvairovės iki šiol trūksta vieningumo. Be Kalviškių, Šiaulių r. lobio¹³, vargu ar žinomi kiti labai vienas į kitą panašūs kirviai. Be abejo, reikėtų paminėti Nortikėnų kovos kirvius, kurie dėl didelio jų skaičiaus Nortikėnų (Nortycken, Rytrūsiai) bei Kalėji (Latvija) lobiuose priskiriami prezentaciniams

vietinės serijinės gamybos pavyzdžiams (paskutinį kartą apie tai Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 20). Tačiau šis klausimas yra ginčytinas. Nortikėnų kovos kirviai, dar vadinami baltiškaisiais, skirstomi į vakarinius ir rytinius (Šturms, 1936, p. 56 ir t.). Pagrindinis šių kirvių vietinės kilmės argumentas yra tas, kad daugelis kirvių (ypač rytinių) turi liejimo siūles, rodančias, jog jie galėjo būti liejami įdėti į tas pačias sudedamąsias formas, bei jų didžiulė koncentracija Rytų Pabaltijyje (Fogel, 1979, p. 81 ir t., Dąbrowski, 1968, p. 44 ir t., 1997, p. 55). Vis dėlto šių kirvių genezė dar nėra iki galo išaiškinta (Blajer, 2001, p. 99.). Visame Rytų Pabaltijo regione yra žinomi apie 73 Nortikėnų tipo kovos kirviai¹⁴. Penki kirviai rasti kapuose, 16 pavienių ir 52 lobiuose. Gausus Nortikėnų kovos kirvių skaičius neturėtų būti jų vietinės kilmės įrodymas. Jų paplitimas (Dąbrowski, 1968, p. 102, žemėl. 5) rodo pakankamai vienalytį kirvių išsidėstymą šiaurės vakarinėje ir vakarinėje Baltijos jūros pakrantėje. Svarbu tai, kad daugiausia šių kirvių Rytų Pabaltijyje rasta lobiuose, kurių žymiausias (Nortikėnų) susideda vien iš šių kirvių¹⁵. Visi lobiai ar pavieniai kirvių egzemplioriai rasti vandens telkiniuose arba durpynuose. Tai nėra atsitiktinumai, priešingai – reiškinys, susijęs su sąmoninga veikla, kurios ypatumų detalus charakterizavimas peržengtų šio straipsnio rėmus. Net ir liejimo siūlių egzistavimas nepatvirtina šių kirvių vietinės kilmės, nes kaip rodo daugelis pavyzdžių Europoje, tokie neužbaigti dirbiniai dažnai būdavo importuoti iš kitų kraštų. Norėtuši pastebėti tik tai, kad tokia Nortikėnų kirvių radimo aplinkybių ir jų paplitimo Rytų Pabaltijyje situacija atskleidžia jų vertingumą, kartu ir ypatingą vietos gyventojų požiūrį į juos. O tai, jei šie kirviai būtų gaminami vietoje, vargu ar būtų daroma.

Šios pastabos rodo, kad vargu ar galima tikėtis rasti Dovilų formos gaminį artimiausiu ar net tolimesniu spinduliu nuo jo radimo vietos. Identišku dirbinių nebuvimas prieštarauja tiesioginiam bronzinės formos pritaikymui vietoje. Tą dar labiau patvirtina iš Dovuose rastos formos išlieto kirvio tipas. Abiejuose formos

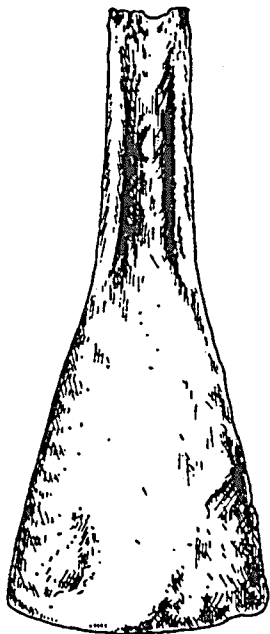
¹¹ Be metalinių liejimo formų kirviams gaminti, dar yra žinoma po vieną liejimo formą smeigtukams, Möringeno tipo kalavijo rankenai bei pjautuvėliui ir trys liejimo formos ietigaliams gaminti (Hansen, 1991, p. 147; Hansen 1993, p. 77).

¹² Geras šio metodo pritaikymo pavyzdys yra Friedricho Lauxo straipsnis. Aptardamas Haaselio (Žemutinė Saksonija) lobyje rastas keturias bronzines liejimo formas, jis nustatė, jog trys jų buvo naudotos vietiniams kirviams gaminti, o ketvirtąją buvo liejami Vakarų Europoje paplitę kirviai, visai nežinomi Žemutinėje Saksonijoje (Laux, 1998, p. 27 ir t.).

¹³ Du rytinio tipo atkraštiniai kirviai (pagal Edvardo Šturmsio tipologiją) buvo rasti 1898 metais Kalviškėse. Abu kirviai gulėjo pelkėje, dėl to jų paviršius buvo padengtas ruda patina (Šturms, 1936, p. 98; Григалавичене, Мряквичюс, 1980, с. 72, рис. 2). Lenkijos tipologijoje kirviai priskiriami Ubiedrze tipui (Szpunar, 1987, p. 51). Nors šie du kirviai atrodo vienodi, vis dėlto jie nėra identiški kaip minėtame Griestvedto (Tiuringija) lobyje. Skiriasi tiek kirvių matmenys, tiek svoris (775 ir 825 g). Todėl jie negalėjo būti pagaminti naudojant tą pačią liejimo formą.

¹⁴ Čia remiamasi Luchtano ir Sidrio surinktais duomenimis (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 39 ir t.).

¹⁵ Tokie homogeninės sudėties lobiai, literatūroje vadinami grynais („reine Hortfunde“), yra paplitę visame bronzos amžiuje visoje Europoje. Tai transregionalus, pancuropinis fenomenas, kuriam aptarti Rytų Pabaltijyje reikalinga atskira ir išsami studija.

4 pav. Įtvarinis kirvis: Šilutės r. M 1:2. A. Ruzienė pieš. (Lietuvos Nacionalinio muziejaus archyvas, AR 107:1).

kraštuose esantys grioveliai bei įduba viduryje tikriausiai buvo pritaikyti įtvariniam kirviui¹⁶. Tiesa, tos įtvaros būta nežymios, antraip ji būtų aiškiai matoma ir pačioje liejimo formoje. Apžvelgus Rytų Pabaltijo regione rastus kirvius, vargu ar rastume Dovelų formą atitinkantį tipą. Panašiausi galbūt yra Šilutėje (4 pav.) ir Klaipėdoje rasti kirviai. Klaipėdos tipo vardu pavadinata kelių kirvių grupė (Šturms, 1936, p. 103, pav. 20c; Григалавичене, Мяркявичюс, 1980, с. 73, рис. 6, 7; Grigalavičienė, 1995, p. 152). Visame Rytų Pabaltijo regione tokių kirvių yra vos keletas¹⁷. Kaip ir Dovelų formos kirviui, jiems būdinga ilga įkotelė su atkraštėmis, taip pat tai, kad nėra ryškios skersinės įtvaros. Todėl iki

šiol nesutariama dėl šių kirvių tipologinės priklausomybės, nes jie dažnai vadinami ir atkraštiniais (Šturms, 1936, p. 24; Grigalavičienė, 1995, p. 152). Vargu ar šiuo klausimu bus įmanoma pasiekti bendros nuomonės. Manoma, jog vadinamieji Klaipėdos tipo kirviai yra vietinės gamybos, atmetant prielaidą apie jų armorikaniškąją (bretanišką) kilmę (Grigalavičienė, 1995, p. 152). Šios nuomonės yra Janas Dąbrowskis, vadinantis tokius

kirvius armorikaniškaisiais, bet drauge pripažįstantis ir kitą literatūroje vartotiną Šiaurės Vokietijos kirvių terminą (Dąbrowski, 1968, p. 31). Šių bei panašių kirvių Europoje gausu. Daugiausia jų rasta Airijoje bei Prancūzijoje, be to, nemažai jų rasta ir Vestfalijoje (Vokietija), Danijoje, Vengrijoje bei Lenkijoje. Visi jie datuoti senuoju bronzos amžiumi (II periodo pabaiga, III periodo pradžia – BB2–BD), bet yra ir ankstesnių pavyzdžių (BA2/B1–BB1)¹⁸ (Blajer, 1990, p. 26 ir t., 2001, p. 36 ir t.). Taip būtų galima datuoti ir Dovelų liejimo formą, tačiau apie tai dar bus kalbama vėliau. Taigi susiduriame su dvilype problema – ar Klaipėdos tipo kirviai vis dėlto yra lokalsios produkcijos rezultatas, ar jie yra atvežtiniai?

Šiai dilemai išspręsti ir gali pasitarnauti Dovelų liejimo forma. Prisimenant bronzinių liejimo formų retumą Europoje bei jų svarbą gaminant bronzinius dirbinius, neišvengiamai kyla klausimas, ar vietiniai metalo liejikai buvo pasiekę tokį lygį, kad galėjo naudotis tokia išskirtine galimybe? Apie bronzos amžiaus metalurgijos¹⁹ Rytų Pabaltijyje egzistavimą byloja nemažai archeologinių paminklų, keletas jų išsiskiria metalo liejimo ir dirbinių gamybos intensyvumu (Dąbra, 1960, c. 78 ir t.; Luchtanas, 1981, p. 5 ir t.; Graudonis, 1989, p. 44 ir t.; Grigalavičienė, 1995, p. 102 ir t.; Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 30 ir t. su kitomis literatūros nuorodomis). Intensyvumas paprastai nustatomas pagal liejimo formų ir jų fragmentų skaičių atskiruose paminkluose, kartais siekiantį beveik iki 700 egzempliorių²⁰. Bronzos dirbinių gamybos vietų kartografinis leidžia kalbėti apie tikslingą jų kūrimąsi prie svarbių vandens telkinių, būtent prie Baltijos jūros ir Dauguvos upės (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 30 ir t.). Be abejonės, ten būta metalurgijos centrų. Tačiau pastebėtina, kad juose daugiausia randama vienkartinį molinių liejimo

¹⁶ Reikėtų paaiškinti įtvarinio kirvio terminą. Lietuvių kalboje tokios sąvokos nėra. Įtvarinių kirvių sinonimas yra skobtiniai kirviai, kurių pagrindinis bruožas yra „įvairaus ilgio su atkraštėmis įtvara, kuriai pereinant į ašmenis, pakilimas neleidžia įkotei nuslysti žemyn“ (Grigalavičienė, 1995, p. 151). Taigi manyčiau, kad šiems kirviams apibūdinti labiau tiktų pasiūlytas variantas, juolab kad ir europinėje literatūroje yra vartojamas įtvaros atitikmuo (lenkiškai – piętkla klepsydrowata; vokiškai – Absatzbeile; angliškai – flanged axes).

¹⁷ Būv. Gross Lindenau, Schleszehlen ir Ruskoje (Germau) (Kaliningrado sritis); Grunajki (Lenkija); Klaipėda ir Šilutė.

¹⁸ Čia remiamasi modifikuota datavimo sistema, naudojama naujausioje literatūroje (pvz., Blajer, 2001, p. 17 ir t.). Ši sistema sinchronizuoja Paulo Reineckes ir Oskaro Montelijaus chronologiją.

¹⁹ Keletą pastabų reikėtų tarti apie metalurgijos sąvoką. Pasak Aleksiejaus Luchtano, ji gali būti taikoma tik tais atvejais, kai turima omenyje spalvotųjų metalų žaliava. Kadangi nei Lietuvoje, nei visame Rytų Pabaltijyje jos nėra, A. Luchtanas kalba tik apie metalo apdirbimą (Luchtanas, 1981, p. 5). Tačiau žodis „metalurgija“ turi kur kas platesnę reikšmę. Jis yra kilęs iš graikiško *metallourgein* (apdirbti metalą). Iš tiesų metalurgija visų pirma reiškia pirminės žaliavos apdorojimo metodų visumą, tačiau kartu į šią sąvoką įeina ir antrinių produktų perdirbimas (Metallurgie, 1991). Todėl ji apskritai gali būti taikytina ir tada, kai tyrinėjami su metalinių dirbinių gamyba susiję reiškiniai. Archeologinėje literatūroje kalbama apie priešistorinę archeometalurgiją, kurios tyrinėjimai apima ne tik metalo žaliavos apdorojimą bei dirbinių produkcijos ypatumus, bet ir su tuo glaudžiai susijusius mainų, prekybos, dirbinių funkcijos, jų socialinės reikšmės ir kitus klausimus (Ottaway, 1994, p. 4).

²⁰ Luchtano ir Sidrio duomenimis: Asva (Estija) – 673 egz.; Kivutkalnis (Latvija) – 544 egz.; Brikuli (Latvija) – 248 egz.; Tarlawki (Lenkija) – 306 egz. (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 30 ir t., 13 pav.).

formų smulkiems bronziniams dirbiniams gaminti bei tiglių²¹. Visa tai atspindi bronzinės produkcijos ribotumą, kartu ir pakankamai siaurą lokalinės metalurgijos reikšmę. Fenomenalus ir išsamesnių tyrinėjimų vertas Narkūnų piliakalnio liejimo formų kompleksas. Jame rastos net 25 molinių sudedamųjų formų liekanos, kuriomis buvo gaminami Melaro tipo įmoniniai kirviai (Luchtanas, 1981, p. 8 ir t., pav. 5, 6). Be keletos išimčių, tai bene vieninteliai kirvių gamybos pavyzdžiai Lietuvoje²². Kirvių liejimo formų nėra ir visame Rytų Pabaltijo regione, išskyrus Kivutkalnio (Latvija) piliakalnį, kuriame rastos dvi molinės vienos liejimo formos dalys ir įmovoš kaištis, tikriausiai priklausantis šiam tipui (Graudonis, 1989, p. 45 ir t., pav. 24, XLVII). Įdomu tai, kad Lietuvoje iki šiol buvo žinomas tik vienas bronzinis Melaro tipo kirvis iš Vaškų lobio (Grigalavičienė, 1995, p. 155). Šiuo metu žinomas ir antrasis²³, be to, keletas tokių kirvių rasta Latvijoje ir Estijoje (Luchtanas, 1981, p. 11; Grigalavičienė, 1995, p. 155). Daugiausia Melaro tipo kirvių yra Rytų Europoje ir Suomijoje bei Švedijoje, Danijoje ir Norvegijoje (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 31; Pydyn, 2000, p. 228 ir t.). Pastebėtina tai, kad būtent Melaro tipo kirvių paplitimo regionuose jų liejimo formų yra labai nedaug (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 31). Toks liejimo formų ir dirbinių kiekio kontrastas rodo tam tikrą bronzos dirbinių gamintojų ir jų vartotojų santykį. Melaro tipo kirviai buvo liejami Narkūnuose, tačiau jie nebuvo naudojami vietinės apyvartos tikslais. Kaip minėta, su šiuo fenomenu yra susiję daugybė klausimų, į kuriuos atsakyti reikėtų atskiros studijos. Galima pastebėti tik tai, kad, nepaisant Narkūnų piliakalnio metalurgų kirvių formų individualių patobulinimų, vis dėlto jie liejo „svetimus“ kirvius, vėliau nukelivavusius į jų paplitimo centrus. Matyt, šie kirviai būdavo pasiimami grįžtant iš prekybinių ekspedicijų. Manoma, jog greičiausiai tokios kelionės būdavo organizuojamos iš Centrinės Švedijos, ieškant alternatyvių metalo šaltinių (Luchtanas, Sidrys, 1999, p. 31). Tikriausiai neįmanoma sužinoti, kodėl šiam tarpininkavimui buvo pasirinktas būtent Narkūnų piliakalnis. Tačiau tokia jame aptikta liejimo formų koncentracija verčia susimąstyti, ar bronzos amžiaus žmonėms pats gamybos procesas ir pagaminti produktai galėjo turėti skirtingą reikšmę.

Taigi į klausimą, ar Rytų Pabaltijo metalurgai buvo pasiekę aukštą specializacijos lygį, neabejotinai galima atsakyti teigiamai. Bronzinių dirbinių gamyba atitiko to meto galimybes, poreikius bei formų tendencijas. Vis dėlto jai trūko didesnės apimties ir efektyvumo. Vien tai, kad beveik be išlygų buvo naudojamos vienkartinės molinės liejimo formos, rodo tam tikrą produkcinę stagnaciją²⁴. Todėl beveik neįtikėtina, kad bronzinė Dovelų liejimo forma galėjo būti pritaikyta vietos kirviams gaminti. Ši forma tikriausiai atkeliavo iš Vakarų Europos ir į šiuos kraštus buvo atgabenta arba tiesioginiais, arba aplinkiniais keliais – pavyzdžiui, per Skandinaviją. Tai patvirtina ir bronzos amžiaus metalinių liejimo formų paplitimas (5 pav.) bei chronologija. Jų daugiausia rasta atlantiniuose Vakarų Europos regionuose: Nyderlanduose, Anglijoje ir Šiaurės vakarų Prancūzijoje. Pavieniai egzemplioriai paplitę net iki Danijos, Brandenburgo bei Pamaro. Vidurio Europoje jos siekia Slovakiją, o Rytų ir Pietryčių Europoje jų visai nėra (Hansen, 1991, p. 147; 1993, p. 77; Blažek, Hansen, 1997, p. 34). Beveik visos bronzinės liejimo formos datuojamos vėlyvučiu bronzos amžiumi, nors žinoma ir keletas ankstyvesnių pavyzdžių²⁵. Dažniausiai tai užlanktas kirviams (vok. *Lappenbeile*) bei įmoniniams kirviams skirtos liejimo formos. Įvairių kirvių liejimo formos labai retos. Jų rasta Pietų Anglijoje, abiejuose Luaros upės krantuose, Reino upės Žemutiniame baseine bei Danijoje (Laux, 1998, p. 34 ir t., 6 pav.) (6 pav.). Šios bronzinės liejimo formos chronologiškai yra ankstyvesnės nei minėtos ir datuojamos senuoju bronzos amžiumi (II–III periodai). Į šį kontekstą galima būtų įterpti ir Dovelų liejimo formą. Jau minėta, kad ja galėjo būti liejami ir vadinamuosius armorikaniškuosius, arba Šiaurės Vokietijos tipo, kirvius panašūs dirbiniai. Vis dėlto sunku nustatyti tiksliai Dovelų formos bei Klaipėdos tipo kirvių kilmę. Sprendžiant pagal dirbinių koncentraciją Šiaurės Prancūzijoje ir Britanijoje, manytina, kad jie buvo importuoti būtent iš šių kraštų. Tokiu būdu išryškėja ir Dovelų liejimo formos europinė reikšmė: ji yra labiausiai į Rytus nutolusi ir tikriausiai ankstyviausia bronzinė įvairių kirvių liejimo forma. Taigi galima kalbėti apie Rytų Pabaltijyje atsiradusį unikalų ir vertingą dirbinį. Tačiau jo patekimo į šiuos kraštus istorija, kaip matyti, nėra susijusi su tiesiogine liejimo funkcija. Dovelų liejimo formos radimo aplinkybės gali atskleisti ir kitas jos reikšmes.

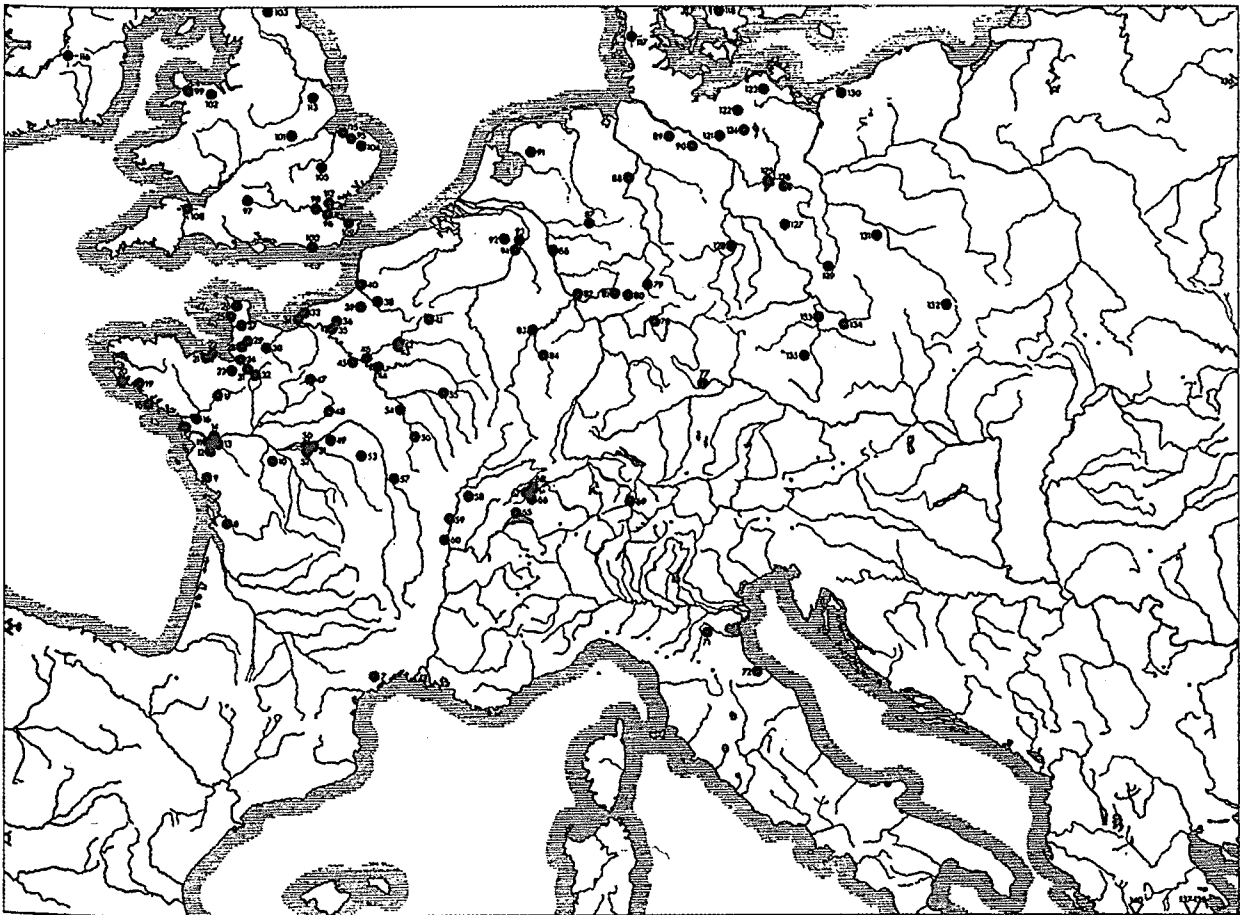
²¹ Akmeninės bronzos amžiaus liejimo formos Rytų Pabaltijo regione iki šiol nėra žinomos.

²² Elena Grigalavičienė mini dar ir Sokiškių bei Vosgėlių piliakalniuose rastas molines kirvių liejimo formas (Grigalavičienė, 1995, p. 102 ir t., 55 pav.).

²³ Ši Melaro tipo kirvelį (radimo vieta nežinoma) pavyko aptikti Lietuvos nacionalinio muziejaus fonduose, AR 107:6.

²⁴ Akmeninių liejimo formų trūkumas pastebėtas ir kituose Europos metalurgijos centruose, kaip antai vadinamosios Bilendorfo kultūrinės grupės piliakalniuose. Jis aiškinamas bronzos produkcijos intensyvumo bei jos stabilumo sumažėjimu (Buck, 1982, p. 340 ir t.).

²⁵ Pats seniausias egzempliorius buvo rastas prie Bodeno ežero. Tai plokščiajam kirvukui lieti skirta forma (Hansen, 1991, p. 147).

5 pav. Bronzinių formų paplitimas viduriniajame ir vėlyvajame bronzos amžiuje. Pagal Hansen, 1991, pav. 49.

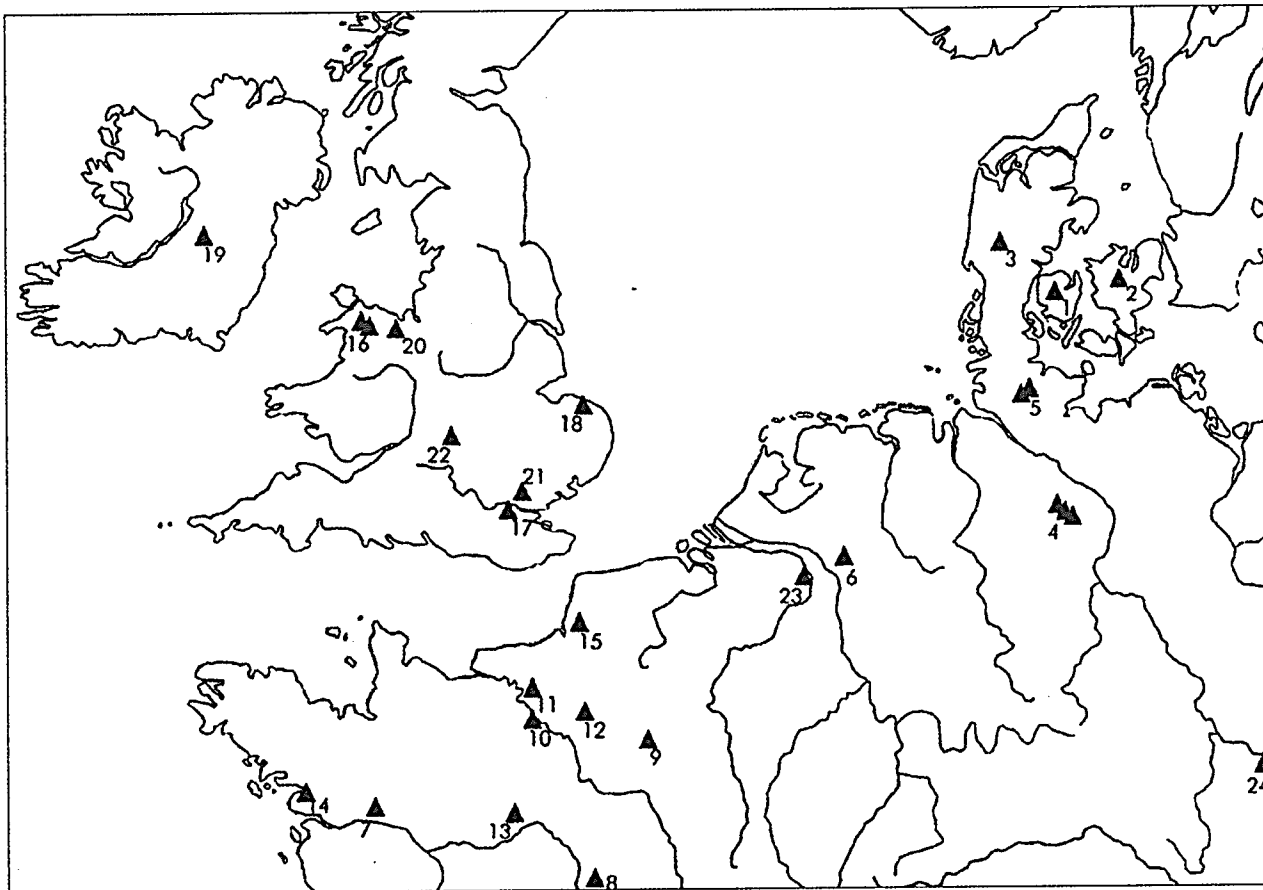
Dovilų liejimo formos radimo aplinkybės ir jos antrinė paskirtis

Jau kalbėta apie tai, kad vienas archeologinis objektas gali turėti keletą prasmų. Be konteksto, kuriame tas objektas yra rastas, jų neįmanoma atskleisti. Kaip parašyta Dovelų liejimo formos išsigijimo dokumente, ji buvo rasta senojoje Minijos upės vagoje. Tai patvirtina gelsvai rusva patina, dengianti visą liejimo formos paviršių²⁶. Tai labai svarbi detalė, leidžianti šį radinį traktuoti visai kitaip nei paprastą liejybos įrankį. Kodėl taip yra, pirmiausia galima patvirtinti pasidomėjus kitų liejimo formų radimo aplinkybėmis. Tiek molinės, tiek akmeninės liejimo formos dažniausiai randamos įtvirtintose gyvenvietėse ir pavieniai (Coblentz, 1982, p. 330 ir t.; Hansen, 1991,

p. 145). Formų, pagamintų iš akmens, kartais dar aptinkama lobiuose. Įsidėmėtina tai, kad dažniausiai šie lobiai būna homogeniški, susidedantys tik iš akmeninių liejimo formų²⁷, ir tik išimtiniais atvejais juose būna ir kitokių objektų (Hansen, 1991, p. 145). Matyti, kad su metalurgija susijusius ir kitus dirbinius sąmoningai bandyta atskirti nuo pačių liejimo formų, nededant jų kartu į vieną vietą (Coblentz, 1982, p. 331, Hansen, 1991, p. 145). To negalima pasakyti apie bronzines liejimo formas. Jos visai neaptinkamos gyvenvietėse, be to, kitaip nei molinės ar akmeninės liejimo formos, jos beveik visada būdavo dedamos į lobius kartu su kitais bronziniais dirbiniais. Šis bruožas verčia susimąstyti apie tai, ar tokie lobiai galima tiesiogiai vadinti amatininkų lobiais – antraip juose būtų randamos ir kitokių liejimo formų (Hansen,

²⁶ Tais atvejais, kai nėra žinomos artefakto radimo aplinkybės, labai svarbu atsižvelgti į jo paviršiaus spalvą. Bronziniai dirbiniai, ilgą laiką pragulėję vandenyje, pelkėse ar kitose drėgnose vietose, tampa gelsvai rusvos arba tamsiai rudos spalvos.

²⁷ Pavyzdžiui, Neckargartacho (Baden-Württembergas) ir Meckenheimo (Pfalcas) lobiai (Paret, 1954; Hansen, 1991, p. 145).

6 pav. Bronzinių įtvartinių kirvių liejimo formų paplitimas Vidurio ir Vakarų Europoje bronzos amžiuje. Pagal Laux, 1998, pav. 6.

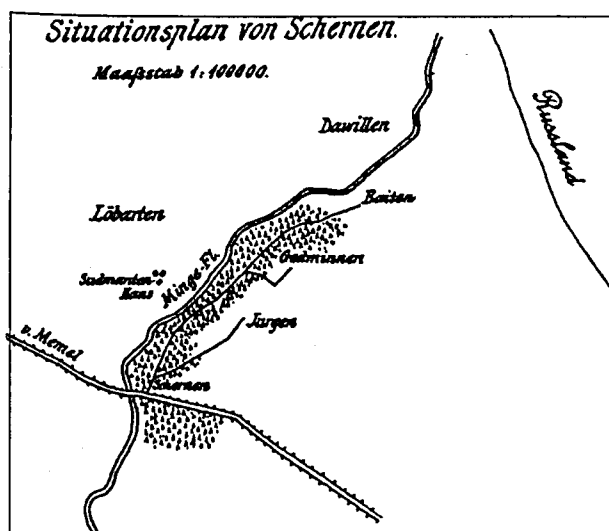
1991, p. 147). Tokia bronzinių liejimo formų sąsaja su to paties metalo objektais rodo ne gamybinę liejimo formų funkcijos reikšmę, bet jų vertinimą kaip atskirą ypatingos svarbos metalinį dirbinį. Jau vien sudėtingas bronzinių liejimo formų pagaminimo procesas bei kai kurių jų ornamentavimas patvirtina šį teiginį. Šiame kontekste svarbus ir geografinis aspektas – daugelis bronzinių liejimo formų randamos visai kituose regionuose nei to paties tipo dirbiniai²⁸. Šis reiškinys, be abejonės, susijęs

su dėsningu ir tam tikrų taisyklių reguliuojamu bronzinių dirbinių deponavimo²⁹ fenomenu, kurio tyrimui ir interpretacijoms skirtos išsamios pastarųjų dešimtmečių studijos³⁰. Įdomu tai, kad bronzinių liejimo formų randama ir vandens telkiniuose, dažniausiai upėse. Deponavimo vandenyje klausimas jau daugybę metų domina įvairius tyrinėtojus, tarp kurių užsimezgusioje diskusijoje apie atsitiktinių ar kultinių-sakralinių dirbinių patekimo į vandenį priežastis ženkliai nusveria antroji

²⁸ Čia minėtinas Bretanės regionas, kuriame randama daug įtvartinių kirvių, tuo tarpu jiems skirtų liejimo formų visiškai nėra (Hansen, 1991, p. 147).

²⁹ Deponavimo terminas yra sudarytas iš lotyniško žodžio *depositum* – tai, kas atiduota saugoti. Archeologinėje literatūroje paprastai vartojamas prancūziškas *depot*, reiškiantis dviejų ar daugiau objektų vienoje vietoje sandėliavimą. Vokiečių terminijoje įsigalėjo sąvoka *Depotfund* arba dar dažniau vartojama *Hortfund*, anglų – *deposit* arba *hoard*. Paprastai šios sąvokos taikomos visiems radiniams, kurie buvo sąmoningai sudėti į žemę, pelkes ar kitus vandens telkinius. Šie objektai pagal visus požymius neturi būti susiję nei su laidojimo paminklais, nei su gyvenvietėmis (Geißlinger, 1983, p. 320). Lietuvių kalboje žodį *Depot* arba *Hort* atitinka terminas *lobis* (Volkaitė-Kulikauskienė, 1958, p. 112 ir t.). Naujausiuose tyrinėjimuose įsivyravo tendencija ir pavienius radinius priskirti deponatams, vadinamiesiems *Einzelstückhort*.

³⁰ Šiame straipsnyje neįmanoma aptarti visų deponavimo fenomeną Europoje tyrinėjančių darbų bei naujausių su juo susijusių teorijų. Ypač svarbūs Karlo-Heinzo Willrotho, Svendo Hanseno, Tudoro Soroccano, Regines Maraszek bei Wojciecho Blajerio darbai (Willroth, 1986; Hansen, 1991, 1994; Soroccano, 1995; Maraszek, 1998; Blajer, 1990; 1999; 2001).

7 pav. Šernų situacinis planas su Dovelais. Pagal Bezenberger A., 1892, lent. 6.

pozicija³¹. Be abejonės, visos su kasdieniu gyvenimu susijusios aplinkybės – gyvenviečių ar kapų užliejimas potvynių metu, kariniai susirėmimai upių brastose, tiltų bei laivų statymas ar kelionės upėmis negali būti visiškai ignoruojamos³². Priešingai, į jas rimtai atsižvelgiama³³, tačiau nuoseklus ir tam tikrais kriterijais paremtas radinių vandenyje tyrimas vis dėlto leidžia kalbėti apie sistemingą jų skandinimą. Visiems argumentams aptarti šiame straipsnyje neužtektų vietos, todėl norėtųsi išvardyti tik pačius svarbiausius, konkrečiuose regionuose pastebėtus dėsningumus. Visų pirma paminėtinas dirbinių atrankos kriterijus, pavyzdžiui, kalavijų vyravimas upėse³⁴, nors čia

beveik neaptinkama pjautuvėlių, sudarančių didelę sausumos lobių dalį. Be to, tik iš upių ištraukiami net 40 cm ilgumo smeigtukai ar ietigaliai bei prestižiniai objektai. Dažnai tarp jų būna ir iš tolimų kraštų importuoti dirbinių, kaip antai: 5 kg sveriantis skandinaviškas kirvis Maaso upėje (Hansen, 1997, p. 27 ir t., pav. 2:2). Dar vienas svarbus bruožas, pabrėžiantis radinių vandenyje ypatumą – jie, kitaip nei kapų ar lobių radiniai, beveik niekuomet nebūdavo sulaužyti ar apgadinti. Tai būdinga net ir didesniems vienoje vietoje vandenyje rastiems dirbinių kompleksams, kurių pats žymiausias yra Berlynas–Spandau (Schwenzer, 1997). Pagal vandenyje išlikusias medines konstrukcijas ir didžiulę radinių koncentraciją prie jų³⁵ manoma, kad šioje vietoje (Havelio ir Spree upių santakoje) būta priešistorinės šventyklos, kurioje buvo aukojami brangūs, iš tolimų kraštų importuoti ir visiškai nenaudoti ginklai (Schwenzer, 1997, p. 63 ir t.). Naujausi deponavimo vandenyje tyrinėjimai leido išaiškinti ir regioninius šio fenomeno subtilumus: pavyzdžiui, Vakarų Europos, skirtingai nei Vidurio, upėse randama daugiau ietigalių, tuo tarpu tarp Vidurio Europos upėse aptinkamų radinių vyrauja kirviai (Hansen, 1997, p. 30). Visi šie ir daugelis kitų aspektų patvirtina minėtą nuomonę apie sąmoningą ir sistemingą bronzinių dirbinių deponavimą upėse. Šis kultūrinis veiksnys naujosios tyrinėtojų kartos atsargiai apibūdinamas taip: „Upėse rasti objektai yra sąmoningai paskandinti, todėl juos reikia priskirti atskirai archeologinei grupei, tačiau vis dėlto ne kiekvienas jų gali būti traktuojamas kaip neabejotinas tikslingos veiklos rezultatas“ (Hansen, 1991, p. 178). Nelengva nuspėti tokio dirbinių skandinimo upėse motyvus. Jau minėta, kad būta bronzos amžiaus aukaviečių. Sunku pasakyti, ar pačios

³¹ Profaninės įvairių objektų patekimo į vandenį krypties atstovai savo mintis argumentuoja, ieškodami vandens telkiniuose polinių gyvenviečių (*Pfahlbausiedlungen*) liekanų. Kiti vandens radinius interpretuoja kaip buvusių mūšių prie upių, tiltų ar laivų statymo, karo pavojų ar galiausiai kelionių upėmis liudininkus (plačiau apie tai žr. Hansen, 1991, p. 166 su literatūros nuorodomis). Sąmoningos objektų skandinimo upėse tendencijos, neatmetant ir atsitiktinumo veiksnio, atsispindi W. Torbrügges, J. Driehauso, ir W. H. Zimmermanno darbuose (Torbrügge, 1960, p. 16 ir t.; 1970/71, p. 3 ir t.; Driehaus, 1970, p. 40 ir t.; Zimmermann, 1970). Būtent jie ir yra pastaraisiais metais ypač suaktualėjusios mokslinės diskusijos dėl priešistorinių radinių patekimo į vandens telkinius (ypač į upes) kultinės motyvacijos pradaininkai (paminėtini svarbiausi jų atstovai: Lavrsen, 1982, p. 7 ir t.; Hansen, 1991, p. 165 ir t.; 1997, p. 29; Bradley, 1990; Maraszek, 1998).

³² Nemažai vėlyvojo bronzos amžiaus gyvenviečių buvo išsidėsčiusios prie upių, tačiau jos būdavo apsaugotos nuo potvynių. Be to, kaip rodo daugelio gyvenviečių tyrinėjimai, jose nerandama jokių gamtinės katastrofos požymių ir ištikus pavojui paliktų metalinių dirbinių (Hansen, 1991, p. 166 su literatūros nuorodomis).

³³ Ypač rimtai žiūrima į tai, kad radinių koncentracija upėse priklauso nuo jų ekonominio panaudojimo šiuolaikinėje pramonėje: ten, kur vyko ar vyksta intensyvūs pramoniniai darbai, pvz., Reino ar Maino upėse, be abejonės, aptinkama kur kas daugiau radinių nei ramesnėse vietose. Be to, sunkumų kelia ir laikui bėgant besikeičianti upės tėkmė, kuri gali nesutapti su priešistorine. Tačiau pasitelkus naujausius metodus galima nustatyti senąsias upių vagas, kurių krantų linijos atitinka šių dienų situaciją (Hansen, 1991, p. 168 ir t.; Maraszek, 1998, p. 9). Radinių koncentracija industrijos nepaliestose vietose patvirtina tai, kad įvairūs dirbiniai būdavo metami į upes. Net jei ir neįmanoma sužinoti, kokia buvo upės tėkmė bronzos amžiuje, vis dėlto joje rasti objektai priskiriami upės radinių kategorijai.

³⁴ Pavyzdžiui, daugiau nei 40% Pietų Vokietijos kalavijų metaline rankena rasti vandens telkiniuose (Quillfeldt, 1994, p. 10).

³⁵ Iš viso šioje vietoje rasta 18 ginklų.

upės buvo laikomos konkrečiomis dievybėmis ir dėl to garbinamos, kaip buvo įprasta keltų ir antikos laikais³⁶, ar toks vertybių aukojimas buvo susijęs su sudėtingais kasdienybės epizodais, tarkim, kaip padėka už tai, kad buvo sėkmingai perplaukta upė (Hansen, 1991, p. 178; 1997, p. 31). Įspūdinga, kad šis fenomenas yra labai senas ir neapribotas laiko atžvilgiu: aukas mesti į tekantį vandenį buvo pradėta akmens amžiuje, o naujausi pavyzdžiai rodo, kad tą patį žmonės darė ir Pirmojo pasaulinio karo metais (plačiau apie tai žr. Bradley, 1990). Visais laikais upė buvo laikoma natūraliu nutolusių regionų junginiu, kurios dėka buvo vykdoma prekyba ir mainai. Nors tikslus priešistorės prekybos kelių tinklas sunkiai nustatomas, vis dėlto upės judamoji jėga buvo išnaudojama įvairioms vertybėms iš vienos vietos į kitą perplukdyti laivais, apie tai byloja nemažai tiek bronzos amžiaus, tiek vėlesnių laikų su laivyba susijusių archeologinių radinių duomenys (Maraszek, 1998, p. 9 ir t. su literatūros nuorodomis). Metaliniai dirbiniai upėse ar šalia jų ypač aiškiai parodo, kad bronzos amžiuje egzistavo transregioniniai ryšiai ir kad kartais buvo įveikiami net labai dideli nuotoliai.

Taigi dabar jau galima pasakyti, kad ir Dovilų liejimo forma yra išgyvenusi savo odiseją. Tačiau ji buvo atgabenta į Pabaltijį ne kaip liejybos įrankis, bet kaip retas ir vertingas objektas. Galbūt savo tolimoje gimtinėje ši liejimo forma ir turėjo pirminę funkciją, bet patekusi į svetimus kraštus ji įgavo egzoto pavidalą. Tai, kad toks tolimas ryšys buvo įmanomas, rodo netoli nuo Dovilų esantys kiti svarbūs bronzos amžiaus objektai, pavyzdžiui, po akmeniu rasta Šernų Dievuko statulėlė³⁷ ar kitame Minijos krante, tikriausiai pačioje upėje ar dumblyne, aptiktas Gedminų lobis, susidedantis iš dviejų ietigalių ir Nortikėnų tipo kovos kirvio³⁸. Šie pavyzdžiai tiesiog dar kartą verčia susimąstyti apie tai, kokią reikšmę bronziniai dirbiniai turėjo Rytų Pabaltijyje, ir ar šis regionas, ypač pirmąją bronzos amžiaus pusę, negalėjo būti vienu metalų cirkuliacijos arealų, į kurių patekę bronziniai objektai kaip didžiulės reprezentacinės vertybės būdavo išsaugomos, o vėliau paaukojamos pagal tuo metu visoje Europoje egzistavusius kultinius papročius.

Kad tai ne tam tikros reprezentacinės ar kultinės tyrinėjimų krypties dirbtinis pritaikymas, o su konkrečiu kultūriniu veiksmu – bronzos dirbinių deponavimu – susijęs bronzos amžiaus tyrimo aspektas, byloja patys Rytų Pabaltijos dirbiniai bei jų kompleksai, rodantys aiškias sąmoningų jų dėjimo į žemę ar skandinimo upėse bei pelkėse tendencijas³⁹. Šiame kontekste Dovilų liejimo formos atsiradimas Rytų Pabaltijyje atskleidžia jos reikšmių transformaciją. Ji buvo pagaminta tam, kad būtų liejami kirviai. Po to viena jos pusė, galbūt dėl to, kad sulūžusi neteko savo funkcionalumo, tapo tolimųjų mainų objektu. Gali būti, kad ši forma buvo sulaužyta ir prieš įmetant ją į Minijos upę, kad jau niekas nei šitame, nei kitame pasaulyje nebegalėtų į ją kėsintis. Pasiekusi savo „kelionės“ tikslą, liejimo forma jau nebebuvo naudojama, bet galiausiai įgavo aukojamo objekto pavidalą, įkūnijantį prasmes, kurių suvokimas vis dar lieka paslaptis. Vis dėlto Dovilų liejimo forma mums atskleidžia keistą objekto sąryšį su jo savininku. Neišvengiamai kyla klausimas – ar jis buvo pagamintas tam, kad jį panaudotų? O gal jo likimas buvo jau iš pat pradžių aiškus: pagaminti tam, kad paaukotum?

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Bezenberger A., 1892 – Litauische Gräberfelder. I. Das Gräberfeld bei Schernen, Kr. Memel // Sitzungsberichte Prussia, 1892, Bd. 17, p. 141–168.

Bezenberger A., Preiser F. E., 1909 – Die Bronze figur von Schemen, Kr. Memel // Sitzungsberichte Prussia, 1909, Bd. 23, p. 72–73.

Blajer W., 1990 – Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich. Wrocław i in, 1990.

Blajer W., 1999 – Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich. Kraków, 1999.

Blajer W., 2001 – Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich. Kraków, 2001.

Blažek J., Hansen S., 1997 – Die Hortfunde von Sabenice in Nordwest-Böhmen. Most, 1997.

Bradley R., 1990 – The Passage of Arms. An archeolo-

³⁶ Žinoma, jog keltai garbino šventuosius vandenis, šaltinius, upes bei pelkes (Maraszek, 1998, p. 9). Romos imperijos laikais Reinas buvo garbinamas Dievo Rhenus pavidalu, o Marna buvo vadinama Dea Matrona (Hansen, 1991, p. 178). Tekantis vanduo antikoje simbolizavo begalybę ir nemirtingumą. Upių dievybės turėdavo savo altorius ir šventikus bei šventąsias vietas, keletas jų buvo labai svarbios (Maraszek, 1998, p. 9 su literatūros nuorodomis).

³⁷ Pirmieji šį radinį aprašė A. Bezenbergeris ir F. E. Preiseris vadina jį lobiu (*Hortfund*), nes, jų nuomone, tai, kad statulėlė buvo rasta po akmeniu, rodo tikslingą jos įdėjimą į žemę (Bezenberger, Preiser, 1909, p. 72 ir t.). Naujausiuose tyrinėjimuose toks pavienis, po akmeniu paslėptas radinys, kaip minėta, yra vadinamas *Einzelstückhort*. Beje, Europoje žinoma daugybė pavyzdžių, kai bronzos amžiaus lobiai ar pavieniai dirbiniai randami po akmenimis (*unter erratischen Blöcken*) (išsamiau apie tai žr. Sorocanu, 1995, p. 24 ir t.).

³⁸ Tai, kad Gedminų lobis buvo paskandintas upėje arba drėgnoje vietoje, pavyzdžiui, dumblyne, rodo visus tris radinius dengianti tamsiai rudos spalvos patina (Šturms, 1936, p. 99, pav. 19c, 20k).

³⁹ Naujausiais duomenimis, vien Lietuvoje yra žinomi du upėse rasti radiniai (be Dovilų liejimo formos), du būvę tvenkinyje, daugiau nei dešimt pelkėse ar durpynuose bei daugiau nei penki objektai rasti šalia upių.

- gical analysis of prehistoric hoards and votiv deposits. Cambridge, 1990.
- Bronzezeit**, 1994 – Bronzezeit in Deutschland / Hrsg. A. Jöckenhövel, W. Kubach. Stuttgart, 1994.
- Brunn W. A. v.**, 1958 – Der Schatz von Frankleben und die mitteldeutschen Sichelfunde // *Prähistorische Zeitschrift*. 1958, Bd. 36, p. 61–70.
- Brunn W. A. v.**, 1959 – Bronzezeitliche Hortfunde. I. Die Hortfunde der frühen Bronzezeit aus Sachsen-Anhalt, Sachsen und Thüringen. Berlin, 1959.
- Buck D.-W.**, 1982 – Zur Bronzemetallurgie bei den Stämmen der Billendorfer Gruppe // *Archeologia Polski*. 1982. T. 27, p. 335–342.
- Coblentz W.**, 1982 – Bronzebeschaffung und – Verarbeitung während der Aunjetitzer und Lausitzer Kultur in Sachsen // *Archeologia Polski*. 1982. T. 27, p. 323–334.
- Čivilytė A.**, 1997 – Einige Bemerkungen zur Deponierung der Schwerter vom Typus Mörigen // *Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa*. Kraków, 1997, p. 229–254.
- Dąbrowski J.**, 1968 – Zabytki metalowe epoki brązu między Dolną Wisłą a Niemnem. Wrocław i in, 1968.
- Drescher H.**, 1957 – Der Bronzeuguß in Formen aus Bronze // *Die Kunde*. 1957. N. F. Bd. 8, p. 52–75.
- Driehaus J.**, 1970 – Urgeschichtliche Opferfunde aus dem Mittel- und Niederrhein // *Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze* / Hrsg. H. Jankuhn. Göttingen, 1970, p. 41–54.
- Fogel J.**, 1979 – Studia nad uzbrojeniem ludności kultury łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły. Poznań, 1979.
- Geißlinger H.**, 1983 – Depotfund, Hortfund // *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*. Berlin–New York, 1983. Bd. 5, p. 320–338.
- Graudonis J.**, 1989 – Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. Rīga, 1989.
- Grigalavičienė E.**, 1995 – Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1995.
- Hansen S.**, 1991 – Studien zur Metalldeponierung während der Urnenfelderzeit im Rhein–Main–Gebiet. Bonn, 1991.
- Hansen S.**, 1993 – Bronzene Gußformschale // *Die Funde der Bronzezeit aus Frankreich*. Bestandskatalog. Berlin, 1993. Bd. 1, p. 77–78.
- Hansen S.**, 1994 – Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhönetal und Karpatenbecken. Bonn, 1994.
- Hansen S.**, 1995 – Aspekte des Gabentauschs und Handels während der Urnenfelderzeit in Mittel- und Nordeuropa im Lichte der Fundüberlieferung // *Handel, Tausch und Verkehr im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa* / Hrsg. B. Hänsel. München–Berlin, 1995, p. 67–80.
- Hansen S.**, 1997 – Sacrificia ad flumina – Gewässerfunde im bronzezeitlichen Europa // *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas* / Hrsg. A. und B. Hänsel. Berlin, 1997, p. 29–34.
- Hodder I.**, 2000 – *Pracities skaitymas*. Vilnius, 2000.
- Kviklys B.**, 1992 – Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai. Vilnius, 1992. T. 4.
- Laux F.**, 1998 – Der Hortfund mit metallenen Gußformen aus Haasel, Gem. Altenmedingen, Ldkr. Uelzen // *Hamburg*. 1998. N.F. Bd. 12, p. 27–38.
- Lavrson J.**, 1982 – Weapons in water. A european sacrificial rite in Italy // *Analecta Romana Instituti Danici*. 1982. T. 11, p. 7–25.
- Luchtanas A.**, 1981 – Žalvario apdirbimas ankstyvuosiuose Rytų Lietuvos piliakalniuose // *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 1981. T. 2, p. 5–17.
- Luchtanas A., Sidrys R. V.**, 1999 – Bronzos plitimas rytiniame Pabaltijo regione iki Kristaus // *Archaeologia Lituana*. Vilnius, 1999. T. 1, p. 15–55.
- Maraszek R.**, 1998 – Spätbronzezeitliche Hortfunde entlang der Oder. Bonn, 1998.
- Maraszek R.**, 2001 – Die Zeichen der Macht // Schönheit, Macht und Tod. 120 Funde aus 120 Jahren Landesmuseum für Vorgeschichte Halle / Hrsg. H. Meller. Halle, 2001, p. 160.
- Metallurgie**, 1991 – Brockhaus Enzyklopädie. 1991. Bd. 14.
- Novotná M.**, 1970 – Die Äxte und Beile in der Slowakei (PBF IX, 3). München, 1970.
- Ottaway B. S.**, 1994 – *Prähistorische Archäometallurgie*. Espelkamp, 1994.
- Paret O.**, 1954 – Ein Sammelfund von steinernen Bronzeugußformen aus der späteren Bronzezeit // *Germania*. 1954. Bd. 32, p. 7–10.
- Pydyn A.**, 2000 – Value and exchange of bronzes in the Baltic area and in north-east Europe // *Metals Make the World Go Round. The Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe* / Ed. C. F. E. Pare. Birmingham, 2000, p. 225–232.
- Quillfeldt I. v.**, 1994 – Die Vollgriffschwerter in Süddeutschland (PBF IV, 11). München, 1994.
- Schwenzer S.**, 1997 – Wanderer kommst Du nach Spaa... Der Opferplatz von Berlin–Spandau. Ein Heiligtum für Krieger, Händler und Reisende // *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas* / Hrsg. A. und B. Hänsel. Berlin, 1997, p. 61–66.
- Sommerfeld Ch.**, 1994 – *Gerätgeld Sichel*. Studien zur monetären Struktur bronzezeitlicher Horte im nördlichen Mitteleuropa. Berlin–New–York, 1994.
- Soroceanu T.**, 1995 – *Bronzefunde aus Rumänien*. Berlin, 1995.
- Szpunar A.**, 1987 – Die Beile in Polen. I. Flachbeile, Randleistenbeile, Randleistenmeißel (PBF IX, 16). München, 1987.
- Šturms E.**, 1936 – *Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum*. Berlin–Leipzig, 1936.
- Torbrügge W.**, 1960 – Die bayerischen Inn–Funde // *Bayerische Vorgeschichtsblätter*. 1960. Bd. 25, p. 16–68.
- Torbrügge W.**, 1970/1971 – Vor- und frühgeschichtliche Flußfunde. Zur Ordnung und Bestimmung einer Denkmälergruppe // *Bericht der Römisch–Germanischen Kommission 1970/1971*. Berlin, 1972, p. 1–146.
- Volkaitė-Kulikauskienė R.**, 1958 – Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai. Vilnius, 1958.

Willroth, K.-H., 1985 – Die Hortfunde der älteren Bronzezeit in Südschweden und auf den dänischen Inseln. Neumünster, 1985.

Zimmermann W. H., 1970 – Urgeschichtliche Opfefunde aus Flüssen, Mooren, Quellen und Brunnen Südwestdeutschlands. Ein Beitrag zu den in den Depotfunden vorherrschenden Fundkategorien // Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen. 1970. Bd. 6, p. 53–92.

Григалавичене Э., Мяркявичюс А., 1980 – Древнейшие металлические изделия в Литве. Вильнюс, 1980.

Дайга И. В., 1960 – К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии (до XIII в.) // Советская археология. 1960, № 3, с. 78–92.

SANTRUMPOS

LAA – Lietuvos TSR archeologijos atlasas

PBF – Prähistorische Bronzefunde.

TO PRODUCE FOR USE? SEVERAL MEANINGS OF UNKNOWN BRONZE CASTING MOULD (DOVILAI, KLAIPĖDA DISTRICT)

Agnė Čivilytė

Summary

The collection of finds dated to the Bronze Age of the eastern Baltic region was added by an important item, unknown until now – a bronze casting mould. It was found in Dovilai, Klaipėda district. This mould was kept in the Berlin Prehistory Museum (Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz, Museum für Vor- und Frühgeschichte). The documents of acquisition state that this casting mould was purchased in 1923. Besides, they indicate that it was found in the old riverbed of the Minija River. This find was inventoried by number Ia 3648.

The Dovilai casting mould is a unique find not only in the Baltic region, but in the whole Europe. Firstly, bronze casting moulds are quite rare finds in Europe – they count only 150. Most of them were found in Atlantic regions of West Europe: the Netherlands, England and in the north-western France. Single copies were detected in Denmark, Brandenburg and Pommerania. In Central Europe they were detected in Slovakia, but in the eastern and south-eastern Europe they were not found at all. Almost all bronze casting moulds are dated to the Late Bronze Age, except for several earlier copies. Most moulds were used for bended edge axes or socketed axes. Moulds for flanged axes were in particular as rare. They were found in the southern England, as on well both banks of the Luara River, in the lower basin of the Rhein River and in Denmark. These bronze casting moulds were more active chronologically than the above mentioned, and they were dated to the Old Bronze Age (2nd–3rd periods). This context can also include a casting mould found in Dovilai. It might have been used for casting of artefacts similar to axes of northern German type, which are also called Klaipėda type axes. According to concentration of artefacts in northern France and Great Britain, it is supposed that they might have been imported from these countries. So the European meaning of the Dovilai mould becomes clearer: it was

located furthest east and might be the earliest bronze casting mould for flanged axes. Another, more important meaning of the Dovilai casting mould is reflected by its finding conditions. The fact that it has been found in the river, is confirmed by its yellowish, brownish colour. According to new explorations of lodgement phenomenon in Europe, the artefacts found in water bodies, especially in rivers, might be interpreted as a reflection of conscious activities related to representation purposes and cultural rites. Therefore the Dovilai casting mould reflects transformation of meanings of an item: its primary function was casting of axes, later it became a valuable bronze item taken to other countries and finally was thrown into the river. This find discloses a strange relationship between the item and its owner. A question arises – was it produced for use? Maybe its “fate” was predetermined from the very beginning – to produce for sacrifice?

Agnė Čivilytė wishes to express her sincere gratitude to Horst Junker (Archivar of SMRK/MVF) and Wilfried Menghin (Director of SMPK/MVF) for permission to publish museum materials.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Bronze casting mould from Dovilai, Klaipėda district. Scale 1:2.

Fig. 2. Bronze casting mould from Dovilai, Klaipėda district. M 1:2.

Fig. 3. Reconstruction of the casting process in a metal mould.

Fig. 4. Axe, of Šilutė district. Scale 1:2.

Fig. 5. Distribution of bronze moulds in the Middle and Late Bronze Ages.

Fig. 6. Distribution of bronze casting moulds for flanged axes in the Central and Western Europe in the Bronze Age.

Fig. 7. Situational plan of Šemai and Dovilai.